

Михайло ГЛУШКО

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – ІНІЦІАТОР ТА ОРГАНІЗАТОР ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В НТШ

Mykhailo HLUSHKO. Mykhailo Hrushevsky as Pioneer and Organizer of Ethnographical Studies by Shevchenko Scientific Society.

Історії народознавчих досліджень в НТШ торкалося багато наших попередників, зокрема і щодо заснування Етнографічної комісії та початку виходу у світ двох неперіодичних видань – “Етнографічного збірника” і “Матеріялів до українсько-руської етнології”. Неодноразово українські вчені аналізували творчий шлях й етнографічну спадщину провідних діячів НТШ – Івана Франка, Федора Вовка, Володимира Гнатюка та інших. Справді, важлива роль кожного з них у розбудові етнографічної науки в Україні нині вже в нікого не викликає сумніву.

Однак поза увагою більшості сучасників залишилась постать Михайла Грушевського – одного з головних натхненників та організаторів етнологічних студій в Україні наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. Принаймні в тих наукових дослідженнях, де йдеться про розвиток етнографічної науки в НТШ, не знаходимо відповіді на кілька принципових питань.

Перше, що спонукало ще зовсім молодого вченого, який лише очолив кафедру історії у Львівському університеті, першочергову увагу приділити етнографії – ініціювати випуск першого в Україні серійного народознавчого видання (“Етнографічного збірника”), а відтак і “Матеріялів до українсько-руської етнології”.

Друге, коли визрів цей задум у нього – до приїзду до Львова чи після обрання головою (директором) Історико-філософської секції НТШ.

Нарешті, чому за цю важливу справу взявся

саме М.Грушевський, а не, скажімо, І.Франко – вже знаний тоді як народознавець, а також як організатор і керівник першого на західноукраїнських землях товариства з дослідження етнографії та фольклору українців – “Етнографічно-статистичного кружка” (1883-85 рр.)¹.

Не знайшовши конкретних відповідей на зазначені питання, важко всебічно з'ясувати й оцінити, з одного боку, далекоглядні задуми самого М.Грушевського і способи їх реалізації на ниві української історичної та етнографічної науки, з іншого – процес становлення й утвердження етнографії як самостійної історичної дисципліни в Україні. Отож поділимося деякими своїми спостереженнями та міркуваннями.

Відразу зазначимо: кожне з порушених нами питань тісно пов'язане з першим етапом життєвого і творчого шляху М.Грушевського, який українських етнологів, на відміну від фахівців-істориків, майже не цікавив. Натомість давно відомо, що підвалини світогляду, наукових уподобань, знань тощо будь-якого дослідника, зокрема і гуманітарія, закладаються вже в дитячі роки. Не був винятком у цьому відношенні і великий мислитель.

Зокрема, спершу важливу роль у прищепленні любові до рідного народу та України відіграв його батько: “...Під впливом оповідань батька, що заховав тепле прив'язання до всього українського – мови, пісні, традиції, в мені рано збудилося й усвідомилося національне українське почуття, піддержуване книжками, тими рідкими поїздками на Україну, що малювалася тому в авреолі далекої “вітчини”, і контрастом чужоплемінної й чужомовної “чужини”².

Навчаючись у Тифліській гімназії (1880-86 рр.), знання про український етнос учений черпав із праць Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Володимира Антоновича, Ми-

¹Мороз М.О. Етнографічно-статистичний гурток (до 100-річчя від початку його діяльності) // Народна Творчість та Етнографія.- 1983.- № 6.- С. 42-45.

²Цит. за: Смолій В.А., Сохань П.С. Видатний історик України // Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Репринтне відтворення вид. 1913 р. – Т. І: До початку ХІ віка.- К., 1991.- С. ІХ.

хайла Драгоманова та інших знавців української історії. Справжньою науковою школою був тоді для нього періодичний часопис “Киевская Старина”³, який батько Сергій Грушевський навмисне передплачував для свого сина та пересилав у Грузію. У Тифлісі (Тбілісі) М.Грушевський уперше познайомився із суто етнографічно-фольклористичними дослідженнями. Особливо велике враження справили на нього збірники народних пісень, зібрані та опубліковані Михайлом Максимовичем (“Малороссийские песни”. – Москва, 1827), В.Антоновичем і М.Драгомановим (“Исторические песни малорусского народа”. – Т. 1-2. – К., 1874-75), а також дві аналітичні праці М.Костомарова – “Дві руські народності” (1861) та “Думки про федеративний початок давньої Русі” (1861)⁴.

Студіювати фольклорно-етнографічний доробок М.Максимовича, М.Костомарова, П.Куліша, Павла Чубинського, Олександра Потебні та інших відомих українських народознавців М.Грушевський продовжував і під час навчання в Київському університеті. Чи не найбільше вплинули на тематику його подальших наукових зацікавлень дві наступні частини едиторської “трилогії” М.Драгоманова, які започаткували “Исторические песни малорусского народа”, – “Нові українські пісні про громадські справи народу (1764-1880)” (Женева, 1881) та “Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст.” (Женева, 1883). Наукову вагомість та патріотичну спрямованість цих видань М.Грушевський підкреслив згодом: “Се не був звичайний собі збірник етнографічного матеріалу – хоч-би й коментованого. Се мала бути історія українського народу, розповіджена ним самим в поетичній формі”⁵.

Через кілька десятиліть, як вдячний “учень” і послідовник, майбутній академік присвятить сво-

їм предтечам окремі розділи загальновідомої “Історії української літератури”: “Вступ” – пам’яті М.Максимовича, розділ “Соціальна і культурна обстановка української творчості” – В.Антоновича, розділ “Старші верстви української усної традиції” – О.Потебні, розділ “Словесність часів нового розселення і пізніших” – П.Чубинського, розділ “Мотиви обрядової поезії” – М.Костомарова, розділ “Література повістева” – М.Драгоманова, розділ “Казка” – Миколи Сумцова⁶ та інші. Вплив кожного з них на становлення М.Грушевського як фольклориста та автора “Історії української літератури” незаперечний і для сучасників: “Такої синтетичної праці про нашу усну словесність, чи то внаслідок обставин життя, чи то специфіки свого обдарування, не могли виконати ні Максимович, Куліш та Костомаров, ні Драгоманов, Франко, Гнатюк і Колесса, хоч, відповідно, без них не могло бути дослідження Грушевського”⁷ – наголосив відомий представник львівської школи українського літературознавства та фольклористики Іван Денисюк.

Те, що етнографія українців та інших народів (передусім росіян і білорусів) цікавили мислителя задовго до приїду до Львова, підтверджують також його перші історичні праці. Так, уже в дослідженні про Київську землю (від часів смерті Ярослава Мудрого до кінця XIV ст.), яку він завершив у 1890 р., а наступного року, доопрацювавши текст, опублікував окремою книжкою, автор торкнувся деяких питань, що опосередковано чи безпосередньо перегукуються з проблемами етнологічної науки. Зокрема, з’ясовуючи етнічне походження полян та окреслюючи територію їхнього проживання, історик свідомо вжив у змісті цієї праці суто етнологічне поняття – “етнографічний склад”⁸. Крім цього, вчений спеціально торкнувся щоденного побуту і звичаїв тогочасно-

³Грушевський М. Спомини. – № 12. – К., 1988. – С. 119-120.

⁴Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського // Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т. I: До початку XI віка. – К., 1991. – С. XLVI-XLVII.

⁵Грушевський М. Пятдесят літ “Исторических песен Малорусского народа” Антоновича і Драгоманова // Україна: Науковий трьохмісячник українознавства. – Кн. 1-2. – К., 1924. – С. 97.

⁶Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. – Т. I. – Львів, 1993. – С. 42, 78, 116, 167, 227, 318, 330.

⁷Денисюк І. Фольклористичні концепції М.Грушевського та І.Франка // Денисюк І. Невичерпність атома. – Львів, 2001. – С. 182.

⁸Грушевський М.С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя / Репринтне видання вид. 1891 р. – К., 1991. – С. XV.

го населення (“світлих і темних сторін народного життя”), впливу на традиційну культуру і побут християнства, народних легенд про литовське захоплення Київської землі тощо⁹.

Словом, уже до приїзду до Львова молодий історик був добре обізнаний із загальним станом тогочасної української етнографічної науки та усвідомлював її важливе місце у загальній системі гуманітарних знань. Інакше він не ініціював би видання “Етнографічного збірника”¹⁰, тим паче не брався б за його редагування: “Аби ту справу скорше до життя привести і в курс пустити, тимчасову редакцію прийняв на себе низше підписаний [М.Грушевський. – М.Г.], в надії, що за якийсь час Товариство сформує для того осібну комісію етнографічну, а з тим прийде можливість передати редакцію чоловікови, що міг би тим спеціально зайнятися”¹¹. Інакше кажучи, вже в 1895 р. професор Львівського університету виношував далекоглядну ідею стосовно розбудови НТШ – створення окремої Етнографічної комісії, яка мала піклуватися підготовкою та випуском задуманого друкованого органу.

Сказане беззастережно підтверджує інший факт, який більшість сучасних українських етнологів недооцінює або й ігнорує – рецензії М.Грушевського як історика на етнографічні і фольклористичні дослідження (монографії, статті, матеріали та інше), які побачили світ у “Записках Наукового товариства імені Шевченка”. Примітно, що перші рецензії вчений опублікував уже у третьому і четвертому томах цього серійно-

⁹Там само.– С. 399-412, 471-475.

¹⁰Про це згадує І.Франко в одному з листів до М.Драгоманова: “По його [М.Грушевського. – М.Г.] раді Тов[ариство] Шевч[енка] ухвалило обік “Записок” видавати осібними томами збірки матеріалів історичних і етнографічних [...]. Збірка етнографічна має обняти в т. I пісні рекрутські, зібрані (з друків і різних записів) Маковеем. Збірка досить багата, та зовсім не впорядкована, бо М[аков]ей і не знає, як її порядкувати” (Франко І. До М.П.Драгоманова. *Львів, 13 березня 1895 р.* // Франко І. Зібрання творів: У 50 т.– Т. 50: Листи (1895-1916).– К., 1986.– С. 32). Позаяк Осип Маковей не зумів упорядкувати рекрутські пісні в окремий збірник, то вони таки і не побачили читача.

¹¹Грушевський М. Передмова // Етнографічний збірник.– Т. I.– Львів, 1895.– С. VIII.

го видання (за загальною редакцією Олександра Барвінського) – на праці польського дослідника Адольфа Плезинського¹² та білоруського народознавця Митрофана Довнар-Запольського¹³, тобто тоді ще, коли не очолював Історико-філософську секцію. До речі, це були перші рецензії на народознавчі студії, опубліковані в “Записках”. Після того, як наприкінці 1894 р. вченому довірили редагування самих “Записок”, на їхніх шпальтах регулярно публікувалися огляди та рецензії з етнографічної тематики. Скажімо, лише упродовж 1897-98 рр. тут було розглянуто 40 праць етнографічного характеру¹⁴.

Отож постає ключове запитання: чому М.Грушевський так активно переймався складними проблемами тогочасної української етнографії і прикладав максимум зусиль задля їх вирішення?

Відповідь на це запитання є для нас односторонньою – новий авторський підхід до дослідження історичних явищ та процесів, який М.Грушевський сповна застосував згодом у своєму головному творі – в “Історії України-Руси”. Зокрема, на відміну від державницької концепції, що домінувала наприкінці XIX ст. в офіційній історіографії Російської імперії, вчений обрав так званий народницький напрям, причому надавши йому найбільш завершеного вигляду та поправу зайнявши вершину серед усіх українських істориків XIX – поч. XX ст.¹⁵. Суть народницького

¹²Г[рушевський] М. Кс. Adolf Pleszczyński. Bojarzy międzyzrzecsu, studyum etnograficzne.– Warsz[awa], 1893.– 226 s. // Записки Наукового Товариства імені Шевченка.– Т. III.– Львів, 1893.– С. 229-230. До речі, праця А.Плезинського також привернула окрему увагу І.Франка (Див.: Франко І. З галузі фольклору // Франко І. Зібрання творів: У 50 т.– Т. 29: Літературно-критичні праці (1893-1895).– К., 1981.– С. 38-39).

¹³Г[рушевський] М. Довнар-Запольский М. Мотивы свадебных песен Пинчуковъ. Этнографической етюдъ.– Гродна, 1893.– 69 с. // Записки Наукового Товариства імені Шевченка.– Т. IV.– Львів, 1893.– С. 191-192.

¹⁴Сапеляк О. Питання етнографії на сторінках “Записок НТШ”. 1899-1937 роки // Записки Наукового товариства імені Шевченка.– Т. ССXXX: Праці Секції етнографії та фольклористики.– Львів, 1995.– С. 527.

¹⁵На відміну від М.Грушевського, його учні (Степан Томашівський, Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба, Іван Джиджора, Іван Кривецький) дотримувалися державницького напрямку в українській історіографії (Кондратюк К. Україн-

напряму полягала в тому, що історик має вивчати передусім історію народу. Вперше про це він відверто висловився у вступній лекції, виголошеній 30 вересня 1894 р. у Львівському університеті: “Народ [...] і єсть, і повинний бути альфою і омегою історичної розвідки. Він – з своїми ідеалами й змаганнями, з своєю боротьбою, поспіхом і помилками – єсть єдиний герой історії”¹⁶.

Обравши зазначений підхід, дослідник прагнув, з одного боку, довести, що “общерусскої” історії не було й не могло бути, а заодно й “общерусскої” народності, з іншого – те, що спадкоємцями давньоруської спадщини є виключно “українсько-руська народність”. Загалом же М.Грушевський закликав вивчати історію кожної етнічної спільноти (української, російської, білоруської) окремо.

У найбільш завершеній формі оригінальний погляд на українську історію мислитель представив у праці “Звичайна схема “русскої” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства”, яку він завершив 9 (22) вересня 1903 р. Незабаром (у листопаді і грудні цього ж року) М.Грушевський підготував дві нові розвідки із незвичними для тогочасної історичної науки назвами – “Спірні питання староруської етнографії” та “Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи”¹⁷.

Узагальнюючи значення цих праць для української історіософії кін. ХІХ – поч. ХХ ст., Ігор Гирич дійшов висновку, що кожна з них заклала основу трьох самостійних гуманітарних дис-

циплін – історіографії, етнології та археології¹⁸. Аналогічної думки дотримується Володимир Ващенко, позаяк за допомогою цих програмних документів учений “здійснив своєрідну *широкомасштабну інтелектуальну провокацію* проти загальноросійської традиції історієписання, запропонувавши переглянути наявні “звичайні схеми” по всьому фронту класичних дисциплін історичного циклу – від археології до історії та етнографії”¹⁹.

Справді, у працях “Етнографічні категорії...” та “Спірні питання староруської етнографії” львівський професор порушив дуже складні за характером історіософські проблеми – етногенезу українського народу, його історичного часу і простору, збіжності давньої української території з етнічними землями наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст., етнокультурної тяглості й спадковості тощо²⁰. І все ж, погоджуючись із висловленими оцінками сучасних українських істориків, зауважимо, що вони забувають одну просту істину – кожна з цих статей була написана після виходу у світ кількох томів “Історії України-Руси” та завершення монографічного нариса “Очерки истории украинского народа” (1903), тобто *post factum* – після реалізації основних наукових ідей і творчих задумів. Сказане стосується й етнографії як науки, оскільки “Етнографічний збірник” і “Матеріяли до українсько-руської етнології” тоді вже були серійними виданнями, а велика когорта членів Етнографічної комісії розгорнула широкомасштабну науково-пошукову роботу.

Отож знову мусимо повернутися до висхідної

ська історіографія ХІХ – початку ХХ століть: основні напрями і концепції.– Львів, 2002.– С. 210-233). До слова: порівняно з представниками народницького напряму, вони не залишили помітного сліду в українській етнографічній науці.

¹⁶Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. // Грушевський М. Твори: В 50 т.– Т. 1: Серія “Суспільно-політичні твори (1894-1907)”.– Львів, 2002.– С. 73.

¹⁷Світленко С. Україна в історіографії Михайла Грушевського: основні проблеми дослідження // ІІІ Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк, 17-19 травня 2006 р.: Доповіді та повідомлення.– Т. 1.– Луцьк, 2007.– С. 323.

¹⁸Гирич І. Політична публіцистика Михайла Грушевського // Грушевський М. Твори: В 50 т.– Т. 1: Серія “Суспільно-політичні твори (1894-1907)”.– Львів, 2002.– С. 55.

¹⁹Ващенко В. “Звичайна схема...” М.Грушевського: “звичайні” прочитання та втрачені контексти // ІІІ Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк, 17-19 травня 2006 р.: Доповіді та повідомлення.– Т. 1.– Луцьк, 2007.– С. 335-336.

²⁰Див.: Грушевський М. Спірні питання староруської етнографії // Грушевський М. Твори: В 50 т.– Т. 1: Серія “Суспільно-політичні твори 1894-1907”.– Львів, 2002.– С. 83-99; Його ж. Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи // Там само.– С. 100-108.

крапки – до початкового етапу праці М.Грушевського у Львові, точніше, до його вступної лекції. Зокрема, оголосивши народ головним об'єктом свого наукового зацікавлення, молодий професор порушив ще два важливі аспекти, безпосередньо пов'язані з цим суб'єктом історії: “Зрозуміти його [народу. – М.Г.] стан економічний, культурний, духовий, його пригоди, його бажання й ідеали – єсть мета нашої історії”; “...Культура, що розвивається в верхніх верствах народу, цікава нам головним чином не так сама в собі, як тим, що відбивається в її загальнонародного”²¹.

Позиція дослідника не змінилася і через десятиліття – в “Очерке истории украинского народа”. Більше того, у зазначеній науковій праці автор наголосив, що “в історії українського народу загалом на перший план повинні бути висунуті явища економічної і культурної еволюції і простежені на всьому протязі, доступному дослідженню”²².

Отже, вже у 1894 р. М.Грушевський ставив перед собою завдання, з одного боку, дослідити різні сфери щоденного життя українського народу у княжу добу (економічну, культурну, духовну), з іншого – виявити у культурі тогочасної еліти елементи загальнонародної, тобто традиційної. Щоправда, вченого турбувала одна суттєва проблема – відсутність достатньої кількості достовірних “відомостей про народ” як головний об'єкт історичних студій²³.

Події, пов'язані з першим томом “Історії України-Руси”, безпосередньо підтверджують цю проблему. За спостереженнями Омеляна Пріцака, готуючи своє фундаментальне дослідження, автор не відчував великих труднощів під час написання більшості його томів, за винятком першого, який він переробляв тричі, передусім через спроби якомога докладніше обґрунтувати три головні чинники своєї історіософської концепції

– населення, територія і держава²⁴. Саме дослідження починається так: “Ся праця має подати образ історичного розвою життя українського народу або тих етнографічно-політичних груп, з яких формуєть ся те[,] що ми мислимо тепер під назвою українського народу, инакше званого “малоруським”, “південно-руським”, просто “руським” або “русинським”. Ріжнорідність сих назв не має особливого значіння, бо покриває понятє само по собі ясне; вона цікава тільки як характеристичний прояв тих історичних перемін, які прийшло ся пережити сьому народови”²⁵.

Справді, важливішим для М.Грушевського було інше – з'ясувати і довести відмінність українського народу від сусідів, передусім від північного. У “Вступних замітках” першого тому “Історії України-Руси” він бачив такі відмінності в окремій мові та в окремих антропологічних, психофізичних і культурних прикметах²⁶. В “Очерке истории украинского народа” мислитель значно уточнює та розширює коло цих відмінностей: “...Мовою, хоча вона служить найбільш яскравим і суттєвим показником національної особливості, справа не обмежується. Український етнічний тип відрізняється від своїх найближчих родичів – великоросів і білорусів – також і в інших відношеннях: особливостями антропологічними у вузькому значенні, тобто фізичною будовою тіла (формою черепа, зростом, співвідношеннями частин тіла) і рисами психофізичними, які проявляються в народному характері, психології, складі сімейних і суспільних стосунків. У сфері фольклору й етнографії, формах особистого і громадського побуту [курсив автора. – М.Г.] українська народність зображена багатьма характеристичними особливостями, і ці останні, як фізичні, так і духовні риси, також мають за собою не в усьому однаково, але досить значну давність”²⁷.

Очевидно, що довести відповідні відмінності можна було лише одним способом – залучивши дані “нових наук”. У вступі до другого видан-

²¹Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Русі...– С. 73.

²²Грушевський М.С. Очерки истории украинского народа: 2-е изд.– К., 1991.– С. 18.

²³Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Русі...– С. 73.

²⁴Пріцак О. Історіософія...– С. LV-LVI.

²⁵Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.– Т. I: До початку XI віка.– К., 1991.– С. 1.

²⁶Там само.– С. 5-6.

²⁷Грушевський М.С. Очерки истории...– С. 14.

ня першого тому “Історії України-Руси” М.Грушевський згадує дві науки, які є дуже корисними для з’ясування питань праісторії (передісторії), – археологію з антропологією та порівняльне мовознавство (гльотику)²⁸. Натомість у вступі до третього видання першого тому цього фундаментального дослідження кількість “помічних наук” (“молодих наук”), дані яких вважаються дуже важливими для простеження культуро- та етногенезу українців, автор значно збільшує: “передісторична археологія чи археологічна етнологія з антропологією і порівняною соціологією, з одного боку, й порівняне язикознавство (гльотика) та фольклор[,] з другого”²⁹. Остання з дисциплін (порівняльна фольклористика) була цінною для нього передусім тому, що приховувала “багаті перспективи духовної [...] еволюції, що поронила свої сліди в скостенілих пережитках давнього і сучасного побуту”³⁰.

Отже, у процесі підготовки “Історії України-Руси” зацікавленість автора до етнографії і фольклористики постійно посилювалася, а результати наукових досліджень українських народознавців все частіше залучалися як важливе джерело для розв’язання різних наукових проблем, зокрема і в головному творі вченого. Саме тому і послідовники, й опоненти в унісон визнавали високий фаховий рівень тих розділів його головної праці, в яких розглядалися різні сфери сімейного, громадського і культурного життя на давньоукраїнських землях та в період становлення Київської держави³¹.

Однак, задумуючи свій масштабний дослідницький проект (“Історію України-Руси”), який, за припущенням О.Пріцака, сягає 1891-94 рр.³²,

²⁸Грушевський М. Історія України-Руси.– Вид. друге, розширене.– Т. I: До початку XI віка.– Львів, 1904.– С. 13.

²⁹Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.– Т. I...– С. 17.

³⁰Там само.– С. 18.

³¹Тельвак В. Дискусії довкола першого тому “Історії України-Руси” Михайла Грушевського наприкінці XIX – на початку XX ст. // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк, 17-19 травня 2006 р.: Доповіді та повідомлення.– Т. 1.– Луцьк, 2007.– С. 329-334.

³²Пріцак О. Історіософія Михайла Грушевського...–

М.Грушевський добре усвідомлював складність його практичної реалізації, передусім через недостатню кількість та якість наявних писемних джерел, про що вже йшлося. Як оптиміст, молодий учений сподівався компенсувати їх, бодай частково, етнографічними і фольклорними матеріалами. Опинившись у Львові та відчувши прихильне ставлення до своєї особи з боку членів НТШ, початкуючий професор почав активно впливати на весь творчий процес цієї інституції, а також пропонувати нові проекти, зокрема пов’язані з народознавством. Як уже відомо, спершу це був “Етнографічний збірник”, відтак – Етнографічна комісія та “Матеріяли до українсько-руської етнології”.

Погодившись редагувати “Етнографічний збірник”, М.Грушевський у передмові до першого тому, фактично, вперше окреслив тематику публікацій та предметну область народознавчих досліджень в НТШ: “Богатство словесного матеріалу, що живе досі в устах українсько-руського народу, є факт загально відомий. *Меньше уваги звертано на духове життя народу по за утворами народньої поезії [курсив автора. – М.Г.]*, але й ті не багаті спостереження, які були зроблені, вказували на велику цікавість, яку має цілий уклад життя українсько-руських народних мас не тільки для самих земляків, але для науки взагалі...”³³. Вибір його назви він пояснив так: “Для титулу видавництва узято притертий вже термин е т н о г р а ф і ч н о г о збірника, хоч з програми його не виключають ся ті сторони науки про нарід, які обіймає собою новий термин ф о л ь к л о р у [курсив автора. – М.Г.]”³⁴. Отже, задумуючи нове видання, вчений планував публікувати на його шпальтах передусім етнографічні матеріали, а не фольклорні.

Сказане безпосередньо підтверджує поміщена у додатку цього тому загальновідома розширена етнографічна програма, яку було розроблено під керівництвом самого М.Грушевського. Охоплювала ця програма чотири розділи: відомості історичні (10 питань); відомості етнографічні, які

С. LIV.

³³Грушевський М. Передмова...– С. VII.

³⁴Там само.– С. VIII.

могли пролити світло стосовно самовизначення населення, антропологічної характеристики, соціальної різниці, погляду народу на мораль, з'ясувати родинні звичаї, заняття, знання, двір, житло, одяг, народне харчування і таке інше (168 питань); відомості суспільно-економічні зі статистичними даними (23 питання); відомості правничі, які передбачали дослідження народних уявлень про карне та родинно-майнове право, право успадкування тощо (86 питань)³⁵. До речі, аналіз питань, представлених у зазначеному методичному документі, виявляє цікавий нюанс – збіжність тематики цієї програми з тогочасними науковими зацікавленнями М.Грушевського з царини давньої культури та побуту українців, що додатково підтверджує закономірність ініціювання вченим випуску “Етнографічного збірника” та його історико-етнографічне спрямування.

Однак у двох перших томах цього видання, які вийшли за редакцією мислителя, більшу частину матеріалів становили записи зразків усної народної творчості; за характером і змістом споріднені із сучасною етнографією лише праці Митрофана Дикарева³⁶ та Юрія Жатковича³⁷. В усіх наступних томах “Етнографічного збірника”, за винятком п'ятого, що побачили світ до 1899 р. включно, тобто до виходу першого тому “Матеріялів”, були опубліковані твори народної словесності різних жанрів, зібрані двома відомими народознавцями – В.Гнатюком³⁸ та Осипом Роздольським³⁹.

Очевидно, такий стан не міг задовольнити дослідницьких запитів М.Грушевського. Очоливши в 1897 р. НТШ, учений розпочав не лише йо-

го реорганізацію, а й практичну реалізацію своїх давніх задумів, зокрема і створення окремої Етнографічної комісії, члени якої, власне, і мали займатися етнографічними дослідженнями. Відбулася ця знаменна для Товариства подія 11 травня 1898 р.⁴⁰ Згодом на загальних зборах наукової інституції затвердили керівний склад Етнографічної комісії. З 1899 р. її головним друкованим органом стають “Матеріяли до українсько-руської етнології”, редагування яких доручили Ф.Вовку – вже знаному в Україні і Європі загалом археологу, антропологу та етнологу. Саме він визначив у редакційній статті першого тому “Матеріялів” загальний стан української етнографічної науки та окреслив коло завдань, які мали вирішити народознавці НТШ⁴¹.

1899 р. був, мабуть, знаменним і для самого М.Грушевського, оскільки з цього моменту етнографія стає однією з класичних дисциплін історичного циклу в Україні. Цілком можливо, що саме перші наукові здобутки українських етнологів та фольклористів згодом надихнули його на підготовку двох праць історіософського характеру – “Спірні питання староруської етнографії” та “Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи”.

Так чи інакше, але маємо достатньо підстав стверджувати: проблемами української етнографії М.Грушевський переймався не випадково чи спонтанно, а свідомо, задля втілення в життя свого найбільшого дослідницького проекту – в рамках підготовки “Історії України-Руси”. Інакше кажучи, етнологія як окрема галузь гуманітарних знань постала в НТШ завдяки наукових запитів та організаторських здібностей історика за фахом, але народознавця за покликом у широкому сенсі цього слова.

³⁵Програма до збирання відомостей про українсько-руський край і нарід[,] уложена членами наукового товариства ім. Шевченка // Етнографічний збірник.– Т. I.– Львів, 1895.– С. 1-16 (окрема пагінація).

³⁶Крамаренко М. Різдвяні сьвятки в станиці Павлівській Єйського oddілу, на Чорноморії // Етнографічний збірник.– Т. I.– Львів, 1895.– С. 1-24.

³⁷Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Руси // Етнографічний збірник.– Т. II.– Львів, 1896.– С. 1-38.

³⁸Етнографічні матеріяли з Угорської Руси / Зібрав В.Гнатюк // Етнографічний збірник.– Т. III.– Львів, 1897; Т. IV.– 1898; Галицько-руські анекдоти / Зібрав В.Гнатюк // Там само.– Т. VI.– 1899.

³⁹Галицькі народні казки / Зібрав О.Роздольський // Етнографічний збірник.– Т. VII.– Львів, 1899.

⁴⁰Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898-1939 рр.).– Львів, 2000.– С. 24.

⁴¹В[овк] Хв. Від редакції (Де що про теперішній стан і завдання української етнології) // Матеріяли до українсько-руської етнології.– Т. I.– Львів, 1899.– С. V-XIX.